

tokból törvények születtek. Az egyházpolitikai küzdelem nemcsak az ország családügyi berendezkedésére volt jelentős hatással, hanem a katolicizmus belső erőviszonyaira is. A püspököknek szembesülniük kellett megosztottságuk káros hatásaival, valamint a pápaság szellemi befolyásának növekedésével, ami arra indította őket, hogy óvatosan hozzájáruljanak az egyházon belüli modernizálódási folyamatok beindulásához. 1894 decemberében a püspöki kar értekezletén felmerült a kérdés: hogyan történjen a katolikus erők egyesítése. Hidassy Kornél katolikus körök

alakítását, gyűlések tartását, a laikusok megnyerését, valamint a világi és egyházi tényezők egyesítését javasolta. A pápa antimodernista célkitűzésével – az egyházi házasság védelmével – tehát paradox módon éppen arra sarkallta a főpapokat, hogy a liberális jogállam modern szabadságjogait próbálják meg felhasználni az egyházi érdekek védelmében.

Kulcsszavak: *Constanti Hungarorum, Csáky Albin, egyházpolitikai küzdelmek, liberalizmus, XIII. Leó, polgári házasság, Samassa József, ultramontanizmus, Vaszary Kolos*

IRODALOM

- Altermatt, Urs (1995): Katholizismus: Antimodernismus mit modernen Mitteln? In: Altermatt, Urs (Hrsg): *Moderne als Problem des Katholizismus. (Eichstätter Beiträge 28)* Verlag Friedrich Pustet, Regensburg
- Adriányi, Gabriel (1974): *Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. (Studia Hungarica 6)* Hase&Koehler Verlag, Mainz
- Csáky, Moritz (1967): *Der Kulturkampf in Ungarn. Die*

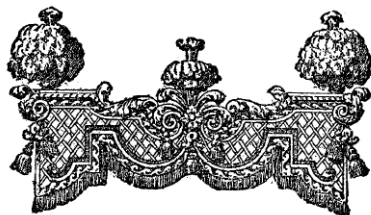
kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95.

Hermann Böhlau, Graz – Wien – Köln

Péter László (1997): Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. *Századvég. (Új folyam)* 4, 1, 3–31.

Salacz Gábor (1938): *A magyar kultúrharca története 1890–1985.* Pécsi Egyetemi Nyomda, Pécs

Salacz Gábor (1974): *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918.* Aurora, München

X. PIUS ÉS PROHÁSZKA ÖSSZEÜTKÖZÉSE

Mózessy Gergely

levéltáros, gyűjteményigazgató,
Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár
mózessyg@szfvar.katolikus.hu

„Sokan vést sejtve kísérték az úton, azt gondolták, hogy megsütnék a Cancellaria Vecchia előtt” – írta már-már derüsen naplójába 1913 októberében hivatalos római útjára emlékezve Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök (*Naplójegyzetek* I. 1913. október 15.). De nemcsak útítársai, hanem a sajtó képviselői is szenzációt szimatoltak. Fiumében a püspök inkább a peronnal ellentétes oldalon szállt le a vonatról, mert felfedezte a tömegben *Az Est* tudósítóját, s nem akart nyilatkozni a lapnak... A felfokozott érdeklődés háttérben az állt, hogy Prohászka ekkor indult először Rómába azóta, hogy 1911 nyarán három írását az illetékes szentszéki kongregáció indexre tette, azaz eltiltotta azok olvasásától a katolikus híveket. A jegyzet utolsó szavai drámai erővel jelzik, hogy több mint két évvel a történetek után is milyen lelki megpróbáltatás volt számára szemtől szemben állni ekkor a vatikáni nagyságokkal: „Hazajöttem; Rómában tiszteltem a pápát; hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet s szeretetemet” (*Naplójegyzetek* I. 1913. október 15.).

Prohászka természetesen nem ekkor járt először az Örök Városban. Már kispapként is ide, a Collegium Germanicum–Hungaricumba küldte tanulni Simor János esztergomi érsek. Az 1875–1882 közti évek döntő fontosságúak voltak eszmei fejlődése – és későbbi meghurcoltatása – szempontjából.

Az iskola ugyanis magas színvonalú dogmatikai oktatást adott, és a természettudományok legújabb eredményei iránti nyitottságra is nevelt. (Egyik tanára, Pietro Angelo Secchi SJ¹ csillagászként is neves.) A feltétlen pápahűséggel jellemezhető jezsuiták által vezetett tanintézetben késedelem nélkül lecsapódtak az Apostoli Szentszék szándékainak változásai. Prohászka még IX. Pius pápasága idején került Rómába, így megélhetette azt az izgatott várakozást, amit a konklávé magával hozott, és azt az elsőprő erejű változást és megújulást is, melyet az új pápa, XIII. Leó pontifikátusa jelentett. Az 1878-ban megválasztott pápát ugyanis egy újfajta nyitottság, párbeszédkészség s rugalmasság jellemezte. Számos máig ható változás alapját fektette le. Legdöntőbb megnyilatkozásai természetesen nem pápaságának első éveiben születtek, de Róma levegőjében – a Collegium falain belül pedig különösképpen is – már ekkor érezhető volt a megújulás szele, amelyet Prohászka Ottokár magába szívott. Innen eredeztethető életművében a munkáskérdésre való szüntelen reflexió vagy az a merész szentírás-használat is, amelyek eszmei alapját jelentő pápai enciklikák csak jóval később kristályosodtak ki (*Rerum Novarum* – 1891; *Providentissimus Deus* – 1893).

¹ *Societas Jesu* (SJ, S. J.) – a Jézus Társasága katolikus szerzetesrend tagja, jezsuita

Prohászkat 1881 őszén Rómában pappá szentelték. Hazatérve Magyarországra – pár hetes káplánkodás után – az esztergomi szeminárium tanára lett; majd 1890-től spirituálisként az intézet megújítója. A sajtó segítségével (*Magyar Sion, Esztergom*) a hazai katolicizmus megújításának programadóivá vált, a századfordulótól kezdve pedig az intelligenciát is megszólítani képes nagyböjti és adventi lelkigyakorlatos beszéd sorozatokkal lett országosan ismertté. Prohászkanak XIII. Leó mindig is „kedvenc pápája” maradt. Lapjaiban később igyekezett hírt adni a pápa megnyilatkozásairól, 1891-ben pedig magyar fordításban sajtó alá rendezte és kötetformában kiadta legfontosabb beszédeit és leveleit.

XIII. Leó negyedik századig állt a katolikus egyház élén. 1903 nyarán bekövetkezett halála után a velencei pátriárka, Giuseppe Sarto lett utódja, aki a X. Pius nevet vette fel. Ez önmagában is üzenet volt: szakítás XIII. Leó nyitottságával. Az utolsó, e nevet viselő pápa – IX. Pius – elsősorban 1864-ben kiadott, nyolcvan téves tant felsoroló *Syllabus*-áról volt emlékezetes. X. Pius pontifikátusának is egyik jellemzője volt, hogy az egyház megújulásának útját a hit tisztasága feletti éber őrködésben látta. A Szent Officium 1907-ben *Lamentabili sane exitu* kezdetű dekrétumával hatvanöt, összegzően modernistának nevezett tant bélyegzett meg. A pápa ugyanezen évben kiadott *Pascendi Dominici gregis* kezdetű enciklikájával a legveszélyesebb eretnekségnek nevezte a modernizmust, 1910-ben pedig *Sacrorum antistitum* kezdetű *motu proprio*-jával a papságot antimodernista eskü letételére kötelezte. Frenyó Zoltán találó megfogalmazása szerint a *Pascendi* „a valós ellenségek szorításában a modernizmust, vagyis az útkereső katolikus szellemi megújulási kísérleteket is, szinte valamennyi eretnekség össze-

foglalásának” látta (Frenyó, 1998, 192.). Az Egyház tehát visszafelé lépett egy hatalmasat: e nézetek elvetették a dogmafejlődést éppúgy, mint a bibliakritika eszközeit, s szinte csak a szó szerinti Szentírás-magyarázatnak hagytak teret.

Időközben Prohászka Ottokár püspök lett. Voltaképpen egyfajta hangulatjavító intézkedésként nevezette ki 1905 őszén a népszerűtlen Fejérváry-kormányzat a legszegényebbnek tartott székesfehérvári egyházmegye élére. Püspökké szentelését Rómában, 1905. december 21-én maga X. Pius pápa végezte. Három magyar főpapi széket töltöttek be ekkor egyszerre; a pécsi püspökséget elnyerő Zichy Gyula korábban Rómában dolgozott – e magas kegy elsősorban az ő személyének szólt, társai csak részesedtek belőle. Prohászkat 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

A püspöki kar tagjává emelkedő Prohászka Ottokár látványosan kirítt a grémiumból. Idegenkedett a főpapi külsőségektől; evangéliumi szegénység jellemezte; nem becsülte sokra a főrendiházi politizálást; lényegében keresztényszocialista elveket vallott; szüntelenül az egyház modernizálásában gondolkodott; nyitottságot mutatott más felekezetűek iránt; korszerű tudományos tájékozottsága miatt pedig még a liberális lapok is elismerőleg szóltak róla. Azt a tőle idegenkedő püspöktársai is elismerték, hogy rendkívüli szónoki képességek birtokában van, és képes megszólítani a tömegeket – így 1927-ben bekövetkezett haláláig a püspöki kar valamennyi közös pásztorlevelét vele fogalmaztatták meg. Mégis alapvetően idegenkedtek tőle – talán csak Majláth Gusztáv Károly és Fischer-Colbrie Ágoston volt valódi társa a testületben.

A *Pascendi* enciklika előírása szerint az egyházmegyékben úgynevezett vigilancia

(„éberség”) bizottságok alakultak, amelyek hajtóvadászatot folytattak az eretnekgyanús tanok és íráskorok ellen. A Rajner Lajos segédpüspök által vezetett esztergomi testület két ízben – 1910 októberében és 1911 februárjában – foglalkozott Prohászka műveivel. Előbb *Az intellektualizmus túlhajtásai* címmel 1910. április 11-én akadémiai székfoglalóként tartott, ismeretelméleti kérdéseket boncolgató filozófiai előadását vizsgálták. Ebben a szerző elsősorban a kanti racionalizmus túlzásaira mutatott rá. Két szakvélemény született róla: egy azt kifejezetten elítélő Andor György (Prohászka korábbi tanítványa) és egy elnézőbb Rott Nándor (későbbi veszprémi püspök) tollából (Adriányi, 2002, 44–51.). Azt, hogy a bírálat alá vonás nemcsak teológiai szakkérdés, hanem valamiféle kicsinyes bosszú is volt egyben az extravagánsnak tekintett fehérvári püspökkel szemben, pontosan jelzi, hogy a máskor a hivatali titkot oly biztosan őrző egyháztól kiszivárgott a vizsgálat híre: a sajtó még karikatúrák szintjén is foglalkozott a kérdésrel (Mózessy, 2012, 66–68.).

A bizottság másik ülésének témája Prohászka 1910 decemberében megjelent, több üdvözlő reflexiót kiváltó karácsonyi hírlapi cikke – *Több békességet!* – volt. Az egyházi vagyonkezelés reformját sürgető, ezért roppant veszélyesnek tartott írásba azonban dogmatikai szempontból nehéz lett volna belekötni, így a bírálók az írás ökumenikus hangvételét kárhóztatták. Érdekes megemlíteni, hogy volt a bizottságnak olyan tagja is, aki a püspöknek az evangélikus Kaas Ivor báró temetésén, illetve a Petőfi család tagjainak újratemetésén mondott beszédeit is kritizálta hasonló okból (Gergely, 1994, 133–139.).

Az ügy latinra fordított aktái 1911 tavaszán kerültek ki Rómába. Az egymással is vitaközlő szakvéleményeket látva az Index Kongre-

gáció titkára, Thomas Esser domonkos szerzetes a városban élő magyar rendtársát, Szabó Szádokot kérte fel szakértői munkára, aki a két problematikusnak tekintett írás mellett egy harmadikról, az 1907-ben a Szent István Társulatnál kiadott *Modern katolicizmus* című könyvecskéről is írt öntevékeny módon egy negatív bírálatot. Prohászka ebben öntudatot akart adni a keresztény híveknek, s irányt kívánt mutatni a kor által felvetett tudományos, társadalmi és kulturális problémák egyházi szempontú végiggondolására. Felvázolta a testvériesség alapjain nyugvó egyházképét is. Mai szemmel semmi kivétnevelőt nem találni a kötetben – Szabó Ferenc SJ joggal hangsúlyozta több ízben is e szöveg és a II. Vatikáni Zsinat fél évszázaddal későbbi dekrétumai közti párhuzamokat (Szabó, 2007, 122–125.).

Az Index Kongregáció 1911. május 29-i ülésén tárgyalta más kérdések mellett Prohászka ügyét. A konzultorok haboztak, de végül a három írást elmarasztalták. Az indexre tétel dekrétuma június 5-i dátummal született meg, nyilvánosságra június 11-én hozta a szentszék hivatalos lapja, az *Acta Apostolicae Sedis*.

E kongregáció működését XIV. Benedek pápa szabályozta még a 18. század derekán. Előírásait a testület Prohászkat elítélő döntése meghozatalakor nem tartotta be. Példa nélküli a *Modern katolicizmus* esztergomi előzmények nélküli tárgyalásba vétele. Nem követték azt az elvet, hogy nem egybehangzó bírálatok esetén a kedvezőbbet kell figyelembe venni; nem történt meg a püspöki rangú szerző figyelmeztetése, s nem kapott lehetőséget nézeteinek kifejtésére, pontosítására sem. Prohászka csak a nuncius által kommentár nélkül megküldött hivatalos nyomtatványból értesült a római döntésről. Okokat az – szokás szerint – nem tartalmazott.

A püspökre nehéz napok törtek. Zaklatta a szenzációra mindig éhes sajtó; fogadta az egyre kellemetlenebbé váló értetlenkedő kondoleálókat. „No hiszen van most dolga a postásnak; repül felém mindenfelől a megsajnáló s vigasztaló levél; levelek, melyek mély bepillantást engednek az általános felfogásba s a közérzésbe. [...] A leveleket mind megsemmisítettem; nem maradt hírmondónak sem belőlük” (*Naplójegyzetek* I. 1911. július). S eközben vizsgálta, naplójában összefoglalta, újrarostálta saját nézeteit, kereste, hol hibázott. Életében először – s ettől kezdve mind gyakrabban – álmatlanság gyötörte. Megtette a kötelező lépést: értesítette Rómát: aláveti magát a döntésnek, s megnevezett műveit a könyvpiacról visszavonja. Ezt nyilatkozatként megjelentette egyházmegyei körlevelében is. Fogalmazványán látszik, milyen kínkeservvel tette mindezt: legalább három ízben írta át és javította a mindössze pár sornyi szöveget (Szabó, 2007, 361.). Tapasztalni kellett újabb korlátokat is: az év őszén *Föld és Ég* című munkájának negyedik kiadása csak megcsontkítva láthatott napvilágot, a Katolikus Nagygyűlésen való szereplést pedig torokbántalmakra hivatkozva lemondta – miközben valójában erre is a kongregáció kényszerítette. Távollétében ott így is tömegek éltették (Adriányi, 2002, 78–80.).

Prohászka mellett ugyanis tüntetőleg kiállt a katolikus közvélemény. Sorra érték a kitüntetések: még ez évben székvárosának díszpolgára, a következőben a budapesti egyetem díszdoktora lett. Ünnepeyes külsőségek közepette megünnepelték harmincéves írói jubileumát. Nagy tekintélyű diplomaták és püspökök is jelezték különböző szentszéki fórumoknak: ami történt, részben fölháborító, részben igazságtalan, s hatásai Magyarországon beláthatatlanok. Volt, aki egyenesen

a Prohászka követő hívek Rómától való elszakadásától tartott. Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök személyesen utazott Rómába, s próbált a pápával is találkozni, hogy informálhassa – sikertelenül. A döntést vissza nem vonták. E fellépések hatására azonban Thomas Esser, Szabó Szádok, illetve a hazai ellenfelek már sikertelenül próbálkoztak újabb kötetek elítélésével, és a püspök új, *Magasságok felé* című kötete kiadásának megakadályozásával. Majláth püspök pedig a szentatyá dedikált portréját hozta magával Rómából. A képen az alábbi olvasható a pápa kézírásával: „*Dilecto Filio Nostro Ottocaro Prohászka, Episcopo Alba-Regalensis, coelestium bonorum auspiciem et praeciupuae benevolentiae testem Apostolicam Benedictionem amantissime in Domino imperitus*” („Szeretett Fiunknak, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspöknek küldjük az égi javak zálogául és különös jóakaratom bizonyosságául a legnagyobb szeretettel az Úrban”). Mindez a Kúria hivatalos döntését nem változtatta meg, mégis a pápa személyes pozitív hozzáállását mutatja. A jelenet mintegy illusztrálja azt a szakirodalmi felfogást, amely szerint az alapvetően lelkipásztori beállítottságú X. Piusnak „erős emberei” – Merry del Val, Gaetano De Lai és Vives y Tuto (aki az Index Kongregációban Prohászka ügyének előterjesztője is volt) – gyakorlati egyházkormányzati kérdésekben könnyen a fejére nőttek (Adriányi, 2002, 12–28.).

A bevezetésben is említett, 1913. őszi út során Prohászka személyesen is találkozott X. Piuszal. „A pápa fogadott; én megmondtam neki, hogy fájlalom az index-esetet; de nagyon kérem, hogy tudassák az emberrel előbb, ha van kifogásuk” – jegyezte naplójába utólag a püspök (*Naplójegyzetek* I. 1913. október 15.). Miként naplója őrizte meg keserű számvetését is 1913. november 22-én: „Annyi tény, hogy

az index-história után valahogy idegenül éreztem magamat az egyházban, idegenül, mint ki nem tartozom az egyházat képviselő s inkább a formalitások tógaiban feszülő emberekhez, akik az akták és trakták közt nem törődnek sokat a világ problémáival. Ezek az emberek azt hiszik, hogy nekik csak repetálni kell, ami már meg van mondva, beleharapva mindenkibe, aki csak problémát vet is föl, s aki azt gondolja: hát hisz, ha ez a ház öreg, vén, tiszteletreméltó ház, annál több reparálásra lesz szüksége. De meg azért is éreztem magamat idegenül, mert nem lehet biztonságosan s bátorságosan dolgoznom, s azt kell hinnem, hogy félreértések hínárjába kerülök.” (*Naplójegyzetek* I. 1913. november 22.)

Prohászka munkájában valóban megfigyelhető egyfajta elbizonytalanodás és meglassúbbodás az index utáni években. Nem lépett fel olyan látványosan ügyekért, mint korábban; talán félt, hogy személye árnyékot vetne a számára is fontos kezdeményezésekre. Viszonylagos passzivitásának feloldódása a

történelmi sorsfordulókhoz köthető. A világháború és a forradalmak kihívásai, Trianon sokkja, majd egy keresztény nemzetállam kiépítésének lehetősége egyaránt cselekvésre ösztönözték. Mindehhez persze a római változások is háttérrel adtak. X. Pius kevéssel a nagy háború kirobbanása előtt elhunyt. Utódjá, XV. Benedek, bár folytatta a modernizmus elleni harcot, annak eszköztárát átalakította, 1917-ben az Index Kongregációt is megszüntette. Magának az indexnek az intézménye azonban a II. Vatikáni Zsinatot követő kúriai reformokig fennmaradt.

Valóban modernista volt-e Prohászka? E kérdésre kétségkívül Szabó Ferenc frappáns válasza a legtalálóbb: „Modern volt, de nem volt modernista” (Szabó, 2007, 122.).

Kulcsszavak: *Prohászka Ottokár, XIII. Leó, X. Pius, XV. Benedek, Index Kongregáció, modernizmus, akadémiai székefoglaló, ökumenizmus, egyházi vagyongazdálkodás, modern katolicizmus, cenzúra*

IRODALOM

- Adriányi Gábor (2002): *Prohászka és a római index*. Szent István Társulat, Budapest
- Barlay Ö. Szabolcs (szerk.) (1997): *Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek* I. (1877–1919). Távtalok, Szeged–Székesfehérvár
- Frenyó Zoltán (szerk.) (1998): *Prohászka Ottokár: Élő kereszténység. Prohászka Ottokár indexre került művei*. Kairosz, Győr
- Gergely Jenő (1994): *Prohászka Ottokár: „A napbaöltözött ember”*. Gondolat, Budapest

- Mózessy Gergely (2012): Egy liberális élclap, a Borsszem Jankó Prohászka-képének változásai. In: Mózássy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár
- Prohászka Ottokár (ford., szerk.) (1891): *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Szent István Társulat, Budapest
- Szabó Ferenc (2007): *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Szent István Társulat, Budapest